

**Спроба відновлення правопорядку у Могилів-Подільському повіті
в період Української держави 1918 р.**

Актуальними завданнями історичної науки є дослідження діяльності органів влади в екстремальних умовах. Одним із таких прикладів є революційна доба 1917-1920 рр. і, зокрема, період Української держави гетьмана П. Скоропадського. У цьому контексті на увагу заслуговує Могилів-Подільський повіт Подільської губернії, де радикалізація суспільних відносин сягнула значної міри і вилилася у серпневе повстання 1918 р. Окремі аспекти зазначеної проблеми досліджували А. Антонишин [1-4], А. Бойта [5], П. Захарченко [31], О. Завальнюк і О. Комарніцький [29-30], С. Калитко [33], О. Кравчук [34], А. Лекар [35], А. Міняйло [40], С. Олійник [42], І. Слизький [49], О. Тимошук [52] та ін., але проблематика вимагає подальшого дослідження.

Мета статті – проаналізувати особливості і головні напрямки діяльності органів влади гетьманату в Могилів-Подільському повіті у травні-листопаді 1918 р.

Навесні 1918 р. ситуація в регіонах УНР відзначалася значною суспільно-політичною напруженістю. Система органів влади практично не діяла. Призначеному 17 лютого 1918 р. Могилів-Подільському повітовому комісару Д. Дітченко селянський з'їзд краю 7 квітня висловив недовіру [3, с. 381]. Ситуацію ускладнювала політика австро-угорських військ – союзників УНР. На Поділлі розташовувався 25 корпус австро-угорських військ [52, с. 378]. Одну з його бригад у Могилеві-Подільському очолював С. фон Лемерле [31, с. 169].

Австро-угорські підрозділи відверто грабували край і вивозили з нього все, що могли, незважаючи на наявність Могилів-Подільського митного нагляду [52, с. 255]. 28 квітня 1918 р. Могилів подільський повітовий комендант повідомляв губернського коменданта: «Контрабанда з кожним днем все збільшується, перевізка таємно речей австро-угорцями не припиняється... На повіті продовжує панувати безладдя, анархія ще не зникла, населення ще все не обеззброєно, зброя відбирається тільки силою й то не вся – багацько захована...» [19, арк. 133]. Факти грабування австрійцями в їх окупаційній зоні визнавав у своїх спогадах гетьман П. Скоропадський [47, с. 172]. Представників української влади, які намагалися завадити цьому, арештовували [23, арк. 48].

Австро-угорські війська почали відверто підтримувати поміщиків у їх прагненнях відновити свої права власності (всього в повіті було 103 поміщицьких маєтків [6, с. 1028-1029]). Фельдмаршал Е. Бем-Ермоллі 12 березня 1918 р. наказав австро-угорським військам сприяти поверненню майна поміщикам [33, с. 262]. За спогадами сучасника подій І. Максимчука, окупаційні війська відразу почали відновлювати поміщицьку власність: «По містах і селах України розташувалися австро-німецькі загони, слідом за якими поверталися поміщики в свої маєтки. Всюди гасали каральні загони, розправляючись з революційними селянами. Били за все: за землю, за мрію про неї, сказану вголос, за «недобрий» погляд, за зневагу до пана, за те, що невчасно знімеш шапку... » [13, арк. 1-2]. Все це суттєво загострювало суспільно-політичне життя.

Встановлення Української держави на чолі з гетьманом П. Скоропадським 29 квітня 1918 р. не викликало протестів у Могилів-Подільському повіті, хоча населення непокоїли події в Києві. З

травня 1918 р. Могилів-Подільський повітовий комендант А. Вовк (1882-1969) повідомляв: «Зміна політики в центрі хвилює широкі верстви населення. Користуючись цим часом невідповідальні особи мутять народ, підбурюють його до збройних виступів...» [20, арк. 117]. Зауважимо, що сам А. Вовк вже в перший місяць існування нової влади, сприяв агітації серед селян представників розформованого «вільного козацтва» щодо не здачі зброї, щоб «позбавитися від австрійців, німців і теперішньої адміністрації» [31, с. 166; 42, с. 25]. Комендант співчував поглядам українських соціалістів-революціонерів.

Загалом, на початку діяльності нової влади проти неї виступили практично всі політичні сили лівого спрямування. Активно діяли більшовики, осередок яких в Могилеві-Подільському очолював А. Аркадьєв (1895-1954) [15, арк. 27]. Отож забезпечення правопорядку було надзвичайно складною справою. Підтримку владі висловили представники Спілки хліборобів-власників. З'їзд місцевої організації цієї спілки відбувся у Могилеві-Подільському 15 червня 1918 р. [46, с. 211].

Головним завданням гетьманату у внутрішній політиці було створити дієздатну владу і відновити правопорядок. Місцеві адміністрації на рівні губернії та повіту за гетьманату очолювали відповідні старости, повноваження яких були поступово розширені. У Могилеві-Подільському цю посаду обіймали 11-31 травня 1918 р. – Є. С. Бразуль-Брешковський, в у червні-листопаді – Л. В. Рафальський [58, арк. 10]. Для відновлення законності було засновано новий правоохоронний орган – Державу варту. Повітову варту очолив М. Марданов, а до її складу входило 111 службовців [34, с. 205].

В умовах активного опору політичних сил новій владі, гетьманські урядовці одразу розпочали переслідування своїх політичних противників. Так, у травні 1918 р. було заарештовано верхівчанина, народного вчителя, гласного Подільського губернського земства Є. Медведєва за «підбурювання селян до безпорядків» [30, с. 79, 82]. У червні-липні 1918 р. у Могилів-Подільському повіті було арештовані колишні члени Центральної Ради А. Мельник [29, с. 151] і С. Григораш [25, арк. 19]. Часто прихильники лівих ідей були одночасно українськими культурно-освітніми діячами, що, втім, не зупинило їх переслідування. 18 липня 1918 р. губернський староста С. Кисельов (1877-1937) наказав наглядати за членами «Просвіт», які підозрювалися у розповсюдженні відозви «Селянська грамота», що закликала до збройного повстання, невидачі зброї та ін. [36, с. 17]. У Могилів-Подільському повіті було закрито всі «Просвіти», а в ніч на 24 липня проведено обшуки у членів ради товариства. Державній варті не вдалось знайти жодних компрометуючих матеріалів, але місцеві «Просвіти» так і не змогли продовжити свою нормальну діяльність [2, с. 149].

Водночас відбувалася реорганізація системи управління в напрямку зміцнення виконавчої влади. У червні 1918 р. у циркулярі волосним старшинам Рафальський констатував недоліки в системі управління сільськими місцевостями (неявка селян на сходи для розв'язання різних питань, часта зміна сільських голів громадою, невиконання розпоряджень влади). Для наведення порядку на сільських сходах повинні бути присутні старшини і стежити, щоб справи там вирішувалися згідно закону та вказівок влади [37, с. 149]. Рафальський наказав, не припиняючи роботу волосних земств, розпочати працю волосним старшинам та сільським старостам. Він закликав: «Хай селянство

поставитися з довір'ям до своїх виборних людей, як до представників влади у волості», що повинна допомогти гетьманській адміністрації навести «лад і спокій». Повітовий староста поширив циркуляр, згідно якого волосні земства надалі, до особливого розпорядження, відають лише господарськими справами, а справи адміністративні та поліцейські переходять у відання старшин. Однак, згодом він змінив своє рішення щодо спільної роботи волосних старшин з волосними земствами констатуючи, що вона неможлива, оскільки багато в чому сфера їх компетенції співпадає і відбуваються випадки протилежних розпоряджень, що призводить до дезорганізації. Повітовий староста наказав «припинити діяльність волосних земств та передати всі адміністративні та господарські справи до волосних правлінь». Цим розпорядженням у повіті було відновлено царську модель владних відносин на селі [37, с. 290].

Під контроль адміністрації також було поставлено дії органів самоврядування в повіті та містах. Головним засобом в цьому стали ревізії органів місцевого самоврядування у липні-серпні 1918 р. Зокрема, в Могилеві-Подільському були випадки притягнень діячів органів самоврядування до відповідальності за звинуваченням у бездіяльності і перевищенні службових повноважень, а голова міської думи Ф. Володкевич у серпні 1918 р. був заарештований. Зазначені випадки істориками зазвичай подаються як прояви гетьманських репресій. З іншого боку, в радянський час Ф. Володкевичу було складено наступну характеристику: «З числа революційно налаштованих викладачів Могилів-Подільського комерційного училища. Після лютневої революції приєднався до більшовиків. У 1917-1919 рр. за рекомендацією більшовицької організації був головою реорганізованої революційної міської думи» [15, арк. 50]. Питання впливу більшовиків на органи місцевого самоврядування потребує спеціального дослідження. Загалом, за матеріалами ревізій було призначено дореволюційний керівний склад міського і земського самоврядування. Зокрема, міським головою було призначено І. Хаджі [34, с. 206].

Великий комплекс завдань передбачало відновлення правопорядку в сільській місцевості. Головним для влади стало відновлення права власності. Основним методом в цьому стали карні експедиції. Поширення на українських громадян юрисдикції військово-польових судів австрійських військ 22 травня 1918 р. відкрило шлях широкому застосуванню до місцевого населення смертної кари, відправки на каторгу, ув'язнення, екзекуцій. Так, Могилів-Подільський комендант відзначав: «В с. Ольчедаєві отряд Австро-Угорців в 40 чоловік під командою обер-лейтенанта Зелінського, 21 ... травня созвав населення ... на сходку в помешкання ... волосної народної управи, де на почві обезбросення ложив людей на письменний стіл і наносив удари колючими палками, так було покарано нім 40 громадян...» [22, арк. 4 зв.]. У липні 1918 р. карна експедиція прибула до с. Кричанівка, де був маєток (1008 десятин) Г.Фолянда. Під час побиття загинув заступник волосного старшини Будзишин [5, с. 410]. Звичною практикою стало накладання командирами каральних загонів контрибуцій на села (грошима, зерном, фуражем, худобою, одягом тощо). Часто при «наведенні порядку» застосовувалися артилерійські обстріли сіл. Коли у с. Татариска, де був маєток М. Чихачова площею 1175 десятин, на початку червня 1918 р. прибув управитель у супроводі трьох австрійських солдатів, їх було обстріляно і поранено. Після цього австрійцями був надісланий загін заарештувати злочинців

і обеззброїти населення. За нещастя зброї у встановлений термін село було обстріляно з гармат. При цьому загинуло 5 селян, було спалено 7 будинків. За відмову вчасно здати зброю село було змушено сплатити контрибуцію в сумі 10 тис. крб. [21, арк. 202 зв.; 22, арк. 61 зв., 78 зв.].

Відновлювали поміщицьку власність і українські правоохоронці, особливо службовці Державної варти, які здебільшого діяли разом з окупаційними військами. Так, на початку червня 1918 р. в с. Конатківцях Могилів-Подільського повіту «більша частина розграбованого селянами майна відібрана міліціонерами у селян і повернена землевластниці Марії Клер...» [22, арк. 45]. За спогадами місцевого українського повстанця Т. Ткача, здійснюючи карні експедиції працівники Державної варти відверто грабували і знущалися з селян, навіть «не розбиралась, хто грабував маєток, бо ті, хто грабував, давно повтікали... Накладала контрибуції на селян поголовно на всіх. Хто ж не міг дати накладеної контрибуції – то його заарештовували і відводили до двору, де замикали в льох, наповнений на половину водою. Разів зо три відводили його звідтіля на допит, чи заплатить він контрибуцію, чи ні. Як він відповідав, що не має чим платити, то кого зв'язували, клали на землю і били до тих пір доки він не загублював пам'яті, так за кожним разом. Подержавши його декілька днів і упевнившись, що він дійсно не може заплатити, його випускали, але ж дома у нього останнє майно забирали і так було в кожному селі...» [53, с. 23-24].

«Карні експедиції» забезпечували й приватні охоронні підрозділи. Так, у поміщиця К. Сайн-Вітгенштейн згадувала, що у серпні 1918 р. в Могилеві-Подільському діяв загін Толстікова, що «організований і утримується на приватні кошти поміщиків. Він підібраний з пристойних людей. Більшою частиною поляків. Ми їх називаємо наші опричники...» [46, с. 226]. Очевидно, про цей і подібний загони доповідав 9 вересня 1918 р. начальник оперативного відділу генерального штабу полковник Є. Мішковський, зазначивши, що вони «не насаджують порядок, а зводять старі рахунки з населенням, вимагають контрибуції для поміщиків, а за одно і для себе. При екзекуції ці загони не розбирають ні правого, ні винуватого, і майже завжди керуються поміщиками, особливо поляками... З великою долею правди можливо сказати, що ці «карні загони» одна із, якщо не головних, то суттєвих причин повстання, позаяк вони дають 75% для більшовицької агітації» [52, с. 307].

Командир 2-го Подільського корпусу П. Єрошевич (1870-1945) вважав, що А. Вовк не спрацював з повітовим старостою Рафальським через свою відмову посилати в повіт охоронні сотні для повернення майна поміщиків [27, с. 71]. Натомість звіти самого А. Вовка засвідчують, що за його наказом старший значковий Волощук виконував у повіті відповідні завдання і допомагав у припиненні інших правопорушень. У травні-червні 1918 р. Могилів-Подільський повітовий комендант повідомляв про відновлення поміщицького землеволодіння (Татариска, Вікож, Івашківці) і припинення знищення посівів (Снитков, Озаринці, Сугаки), обеззброєння сіл Серебринець, Яришів, Липчани, В.Ольчедаї, Татариски, Борщівці, Озаринці). Сприяв комендант внесенню селянами податків. У звітах з цього приводу згадуються такі села, як В.-Ольчедаєв, Лучинець, Івашківці, Теклівка, Лозова, Білян, Кричанівка, Сугаки, Вендичани, Борщівці. Також комендант повідомляв, що «Вироблення самогонки в повіті прикорочується» [51, с. 134-135, 142-143, 163-165]. Водночас, А. Вовк сприяв підготовці повстання проти гетьманату. На комплектацію боєдатних загонів в липні

1918 р. було викрадено з комендантських арсеналів 1467 гвинтівок, 21 кулемет та велику кількість набоїв. Ідеологічною підготовкою повстання займалися колишні члени Центральної ради: інструктор її політичного відділу, а на той час писар комендантської сотні Добрянський, сільські вчителі Чорний та Мельник, отамани Вільного козацтва прапорщик Козел та Г. Мазур [42, с. 25]. Повітовий староста Л. Рафальський просив губернського старосту С. Кисельова дозволити арешт А. Вовка, але, за браком доказів, С. Кисельов відмовив) [31, с. 169]). Тим не менш, 19 червня 1918 р. губернський староста наказав адміністраторам встановити негласний нагляд за діяльністю комендантів [55, арк. 20].

Розуміючи небезпеку карних експедицій губернська адміністрація спробувала зупинити цей процес. Спробою відмовитися від методу колективної провини було те, що 18 липня 1918 р. С. Кисельов наказав мировим посередникам скласти списки селян, які не грабували і звільнення їх від відповідальності [56, арк. 64], а 25 липня 1918 р. – заборонив відправляти «карні експедиції» на села [44, № 63. – 31 липня]. Водночас, законних механізмів відновлення поміщицької власності вчасно створено не було. Формування відповідних комісій затягувалося. Так, Могилів-Подільська земельно-ліквідаційна комісія почала діяти 14 вересня [60, арк. 55-55 зв., 56]. На цей час вже практично поміщикам було повернуто їх майно, або «відшкодовано» селянами вартість розграбованого. Ті ж рішення, які виносили комісії, часто завищували суми збитків. Так, за рішенням земельно-ліквідаційної комісії поміщики Павлови, які володіли маєтком у 890 десятин в с. Премошаницях, мали отримати від селян 2 млн. крб. [46, с. 267].

Різноманітні заходи гетьманської адміністрації щодо припинення анархії в повіті дали позитивний результат [4, с. 200]. У травні-серпні 1918 р. в повіті панував відносний спокій. А. Вовк 12 липня 1918 р. зауважував: «Населення займається мирною працею. Селяни повертають власникам все розграбоване майно та худобу». Також Вовк повідомляв, що податки за 1917 р. внесли всі села, за винятком 10 [24, арк. 10].

Проте, відновлення поміщицького землеволодіння викликало зустрічні правопорушення селян. Вони набули таких радикальних форм, як вбивства і пограбування поміщиків та управителів їх маєтків, підпал маєтків. Саме в боротьбі з карними експедиціями почали організовуватися перші повстанські загони. Одним із них був загін під командуванням І. Чебана (1889-1944) з мешканців сіл Яришів, Юрківці, Серби [7, с. 275]. У липні 1918 р. загін обеззброїв карний загін з 150 осіб, а через декілька днів біля сіл Біляни і Лозова розбив мадярський полк [16, арк. 15]. Також зазначений загін вбив поміщика Волжанського на хуторі Грузевича [61, с. 62]. Серед інших прикладів боротьби проти землевласників став напад 1 серпня 1918 р. грабіжників на будинок поміщиці Ценіної в с. Катюжанах, під час якого було пограбовано речей на суму 9 тис. крб. та вбито управителя маєтку [18, арк. 1; 22, арк. 62, 95 зв., 219; 50, № 51. – 17 июля]. 6 серпня в с. Віножі відбувся напад на дім поміщиці Білім-Колосовської, яку пограбували та поранили [22, арк. 261].

Найвпливовіші праворадикальні політичні сили в Могилів-Подільському повіті – українські есери і більшовики – почали готувати повстання проти гетьманату, використовуючи незадоволення селян аграрною політикою влади. Про співвідношення впливу зазначених партій говорить те, що

УПСР на Поділлі у 1918 р. об'єднувала більше 800 осіб [1, с. 241], КП(б)У – 300 осіб [41, с. 75]. Зокрема, на Могилів-Подільська повітова організація КП(б)У налічувала приблизно 30 осіб [14, арк. 1].

Об'єктивною передумовою повстанського руху в могилівському повіті полягала у селянському малоземеллі. Так, у повіті на 1 селянське господарство (всього їх було 45 760) пересічно припадало 2, 65 дес. орної землі, що було нижче харчової норми (3, 5 дес. на родину) і найнижчим показником земельної забезпеченості серед усіх повітів Поділля [32, с. 82-98].

Сучасні науковці відзначають, що саме відсутність аграрної реформи позбавило гетьманат найбільшої соціальної опори – селянства. Але підкреслюється, що «з боку гетьманського уряду було не зволікання земельної реформи, а більш раціональний намір її проведення, для чого потрібен був час і підготовча праця фахівців», адже «виходячи з економічних і політичних інтересів держави, уряд Гетьмана не міг навесні, коли йшла посівна компанія, чи влітку, коли розпочався збір урожаю, проводити земельну реформу, яка могла викликати чергове збурення села і призвести до хаосу та безладу. Тому земельна реформа за задумом Гетьмана мала бути проведена наприкінці осені та на початку зими» [2, с. 146]. Вже на еміграції один з лідерів Союзу хліборобів-власників, граф Д. Гейден писав: «Тепер, коли вже минуло п'ять років, коли земля знову не в наших руках, можливо і фізично вже неможливо повернути землю власникам, і, для відновлення справедливості, залишилося лише одне, щоби держава сплатила власникам вартість втраченого...» [48, с. 145]. Отже, розуміння невідворотності перерозподілу земель між селянством прийшло запізно. Втім, за умови визнання владою незмінності стану земельних відносин, що склалися на квітень 1918 р., надання державних гарантій відшкодувати поміщикам власність, гетьман міг попередити повстанський рух. Проте владна еліта гетьманату, насамперед великі землевласники, не змогла піднятися над становою свідомістю.

14 серпня 1918 р. члени лівого крила Української партії соціалістів-революціонерів, на чолі з М. Пастуховим, співчуваюча їм комендантська сотня на чолі з А. Вовком підняли повстання в Могилів-Подільському повіті [54, арк. 81]. Незабаром до повстанців приєдналися частина селян Кукавської, Вендичанської, Лучинецької і Яришівської волостей [8, с. 280]. У цих волостях було 38 сіл з населенням 46 625 осіб [32, с. 13]. Радянські дослідники стверджували, що в постанні взяло участь 4 села повіту [17, арк. 8]. У документах згадуються 8 сіл, вихідці з яких брали участь у повстанні (Кукавка, Іраклієвка, Нижній Ольчедаєв, Жеребиловка, Серби, Ровно, Біляни, Слобода Ялтушківська) [8, с. 323, 296]. Повстання проти австро-угорських окупантів також відбулося в містечку Ялтушкові 18-21 серпня 1918 р. Його очолили представники більшовиків та місцевої організації Бунду [1, с. 242]. У переважній більшості з них були великі поміщицькі маєтки. Так, в Кукавці були маєтки Капгерів (585 десятин землі) і Павлушкових (697 десятин), в Жеребиловці – маєтки Кулінічів (693 десятини), в Сербях – родини Ракуз (583 десятини), в Ровно – родини графів Моркових (1378 десятин), в Білянах – маєток фон Кноррінгів (2800 десятин), в Слободі Ялтушківській – маєток родини Красовських (1235 десятин) [6, с. 1029].

Повстання супроводжувалося радикальними формами боротьби з поміщиками. Так, 15-16 серпня повстанці поблизу с. Кукавка і в с. Кричанівці розстріляли управителів поміщицьких маєтків Зевшулевича і Гижка та інших працівників [5, с. 148]. У с. Сербі було вбито поміщицю Ракузу за знущання над селянами [49, с. 39]. 20 серпня в с. Кічман було пограбовано місцеву економію [59, арк. 45 зв.]. Вбивство управляючого маєтком відбулося і в с. Слідах [43, с. 82]. Внаслідок повстань, «З повіту почалося повальна втеча володарів маєтків, управителів і т. п.» [50, № 83. – 24 августа].

Влада оперативно відреагувала на початок повстання і звернулася до австро-угорських підрозділів за збройною допомогою. 22-23 серпня 1918 р. повстання були придушені австро-угорськими військами і вартою. Загалом, повстання не отримало підтримки у селян. У багатьох селах селяни самі захоплювали повстанців і віддавали владі. Вперше серйозно себе проявила і Державна варта. Саме завдяки зусиллям її агентів 23 серпня 1918 р. було заарештовано А. Вовка [57, арк. 79]. Жорсткі методи в придушенні повстання застосовували австрійці. Зокрема, в Ялтушкові австро-угорські підрозділи стратили 10 осіб, спалили більше 200 будинків селян і наклали на населення накладено контрибуцію 300 тис. крб. [39, с. 4-5; 13, арк. 3].

Наприкінці літа-восени 1918 р. суспільно-політична ситуація в повіті залишалася складною. Продовжували діяти опозиційні партії. У серпні 1918 р. було створено Український національний союз. До його складу увійшли представники українських партій лівого спрямування, «Просвіта», Всеукраїнська учительська спілка, Всеукраїнський земський союз, Союз залізничників та інші організації. Його філія була створена і у Могилів-Подільському на чолі з Т. Дерімовим. Зберегли свої позиції і представники ліворадикальної опозиції. Більшовики, незважаючи на ряд провалів, змогли продовжити свою діяльність. У вересні 1918 р. могилівський осередок партії очолив робітник П. Клінський (1897-1919) [11, арк. 3].

З метою зміцнення стабільності влада значну увагу приділяти правоохоронній сфері. У вересні 1918 р. могилівський повітовий староста повідомив губернського старосту, що в повіті лояльна частина населення об'єднується в гуртки для недопущення в села повстанців та агітаторів. С. Кисельов пропонував іншим повітовим старостам переймати цей досвід [56, арк. 133]. Були збільшені штати, зарплата службовців, відкрито нові місцеві осередки варти. У жовтні 1918 р. Державну варту м. Могилева-Подільського виділили у самостійний район [44, № 93. – 9 листопада]. Чисельність варти міста становила бл. 100 осіб.

У листопаді 1918 р. суспільну напругу поглиблювали відхід деморалізованих австро-угорських військ на батьківщину, що супроводжувався грабунками, поява на Поділлі, військовополонених українців світової війни. 14 листопада 1918 р. Л. Рафальський доповідав у департамент Державної варти, що від ст. Окниця до Могильова рухаються 5 000 військовополонених, яких необхідно нагодувати, інакше вони самі візьмуть харчі в місті. Староста просив надати два вагони борошна, реквізовані у австрійців [52, с. 284]. Згодом виявилося, що бл. 25 % військовополонених – хворі і потребують негайної допомоги [10, арк. 481 зв.]. З метою попередити заворушення, Кисельов наказав Рафальському організувати пересування полонених

повітом обхідними дорогами, через містечка і села, залучити до перевезення і харчування полонених населення.

В цих умовах в Україні розпочалося антигетьманське повстання Директорії УНР. 20 листопада 1918 р. «... Могилівська філія національного союзу з невеликими силами зробила безкровний переворот. Місцевий староста добровільно склав свої повноваження і вся влада перейшла в українські руки...» [46, с. 242; 28, 1918. – 28 грудня. - № 11]. Повітовим комісаром став В. Юнкевич – працівник органів самоврядування, голова опікунської ради жіночої гімназії. Поміщиця К. Сайн-Вітшенштейн згадувала, що на бік повсталих перейшов український загін [46, с. 242] (Запорізький Кіш у складі 400 козаків [38, с. 16]) і критикувала дії повітового старости: «Якщо би не ганебна поведінка нашого старости, який віддав перевагу втечі, замість того, щоб, спершись на сотню, зберегти лад, - всієї цієї авантюри могли би і не бути зовсім. Втікаючи в Атаки, він відправив наказ сотні роззброїтися...» [46, с. 242]. Але 24 листопада 1918 р., зважаючи на незначні військові сили могилівської філії УНС, «варта, російське офіцерство та польські легіонери, порозумівшись між собою, в скорім часі знову зайняли місто, заарештували українську владу та видатніших членів національного союзу...» [28, 1918. – 28 грудня. - № 11]. Організатором перевороту був полковник Пушин – начальник бюро по вербуванню солдат у Добровольчу армію А. Денікіна. Йому староста Л. Рафальський формально передав свою владу [46, с. 249-250]. Пушин заарештував в Могилеві-Подільському 60 українців [26, Ч. 8. – 15 грудня]. У Могилів Директорія УНР направила загін на чолі з українським соціалістом-революціонером Й. Маєвським (1874-1937), призначеним Отаманом республіканських військ Могилівського району [10, арк. 523, 529]. З ним угоду про спільні дії проти гетьманців та окупантів уклали місцеві більшовики Левицький і І. Чебан [28, 1918. – 28 грудня. - № 11]. 29-30 листопада 1918 р. приблизно 12 тис. селян захопили м. Могилів-Подільський [61, с. 63; 45, Ч. 3. – 1 грудня. – С. 2]. «Село повстало однодушно й врешті панське військо примушено було втікати аж на румунський беріг. Дністра. Зараз у місті й повії українська влада. На селах спокій, немає самочинних виступів, захватів поміщицького майна. Селяни чекають наказу вищої влади української. З грабінництвом бореться сам селянство. Скрізь організовується особливі залоги по підтриманню порядку. Мобілізація проходить з надзвичайним успіхом» [28, 1918. – № 11. – 28 грудня]. Підрозділами селянських повстанців командували отамани Я. Мельник (1896-1919) з с. Татариски [12, арк. 2] і Козел. Увійти в Могилів повстанцям допомогли галицькі українці з австрійських підрозділів (у місті розташовувалося 2 австро-угорські полки), які перейшли на бік Директорії УНР [53, с. 24]. Очевидно, на бік повсталих перейшли окремі підрозділи міської варты, оскільки їх очільник М. Журавльов-Журавський перейшов на бік повстанців і був призначений начальником міської охорони [28, 1919. – № 16. – 4 січня]. Зі взяттям міста в повіті була відновлена влада Директорії УНР.

Отже, спроба гетьманату відновити правопорядок примусовими методами шляхом відновлення дореволюційних соціально-економічних відносин зі ставкою на сильну владу виявилася невдалою.

Джерела і література

1. Антонишин А. Діяльність політичних партій на Поділлі в період Гетьманату Павла Скоропадського / А.П. Антонишин // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту. ім. М. Коцюбинського. Сер. Історія. – Вип. 13. – Вінниця, 2008. – С. 240–244.
2. Антонишин А. Ліквідація гетьманської влади в Подільській губернії (1918 рік) // Вісник КНЛУ. Серія Історія, економіка, філософія. Вип. 17. 2012. – С. 145-153.
3. Антонишин А. П. Державотворчі процеси на Поділлі в заключний період існування Центральної Ради (лютий-травень 1918 р.) // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 379-386.
4. Антонишин А. П. Могилів-Подільський повіт у період гетьманату П. Скоропадського // Третя Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 197-203.
5. Бойта А. М. Брати Фолянди на Могилівщині // Третя Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 402-412.
6. Весь Юго-Западный Край. – Киев, 1913. – 1115 с.
7. Войтович О. В., Войтович В. В. Іван Максимович Чебан: сторінки життя // Четверта Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2012. – 288 с. – С. 275-281.
8. Гражданская война на Украине 1918-1920: Сборник документов и материалов: В 3-х т., 4-х кн. – К.: Наукова думка, 1967 – Т. 1, кн. 1. - 874 с.
9. Гуменюк С. К. Боротьба трудящих Поділля з австро-німецькими окупантами в 1918 р. / С. К. Гуменюк // Боротьба за владу Рад на Україні. – К., 1977. – С. 138-156.
10. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО). – Ф. Д. 37. – Оп. 1. – Спр. 3.
11. ДАВіО. – Ф. П. 138. – Оп. 2. Спр. 4.
12. ДАВіО. – Ф. П. 138. – Оп. 2. – Спр. 34.
13. ДАВіО. – Ф. П. 138. – Оп. 2. – Спр. 35.
14. ДАВіО. – П. 138. Оп. 2. Спр. 38.
15. ДАВіО. – Ф. П. 138. – Оп. 2. – Спр. 45.
16. ДАВіО. – Ф. П. 138. – Оп. 2. – Спр. 117.
17. ДАВіО. – Ф. П. 138. – Оп. 6. – Спр. 72.
18. ДАВіО – Ф. Д–192. – Оп. 3. – Спр. 300.
19. ДАВіО. – Ф. Р. -1196. – Оп. 1. Спр. 4.
20. ДАВіО. – Ф. Р. – 1196. – Оп. 1. – Спр. 12.
21. ДАВіО – Ф. Р–1196. – Оп. 1. – Спр. 19.
22. ДАВіО. – Ф. Р–1196. – Оп. 1. – Спр. 32.
23. ДАВіО. – Ф. Р. 1196. – Оп. 1. – Спр. 33.
24. ДАВіО. – Ф. Р. 1196. – Оп. 1. – Спр. 34.
25. ДАВіО. – Ф. Р. 1543. – Оп. 1. – Спр. 4.
26. Дністер. – 1918. Ч. 8. – 15 грудня.
27. Єрошевич П. Спогади з часів гетьмана Павла Скоропадського на Україні і повстання народу українського проти влади гетьмана та німців-окупантів // «Табір». Военно-літературний журнал. № 9. Листопад 1928 року. Каліш: Чорномор», 1928. – С. 57-80.
28. Життя Поділля. – 1918-1919.
29. Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. Містечка Могилівщини в добу української революції 1917-1920 рр. // Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський: Оіом, 2006. – С. 145-157.
30. Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. Подільські містечка в добу Української революції 1917-1920 рр. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. – 320 с.
31. Захарченко П. – Селянська війна в Україні: рік 1918. - К., 1997.
32. Календар. Справочна книжка на 1919 р. – Кам'янець-Подільський, 1919. - 100 с.
33. Калитко С. Л. Карні експедиції на Поділлі в 1917 – навесні 1918 рр. та участь в них австро-угорської армії // Народи світу і Велика війна 1914-1918 рр.: матеріали Всеукраїнської наукової конференції 3-4 квітня 2015 р. – Вінниця, ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – С. 257-266.
34. Кравчук О. М. Суспільно-політичні, економічні і культурно-освітні процеси на Могилівщині в період гетьманату // Третя Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 203-214.
35. Лекар А. М. Боротьба за владу в Подільській губернії в добу гетьманату П. Скоропадського // Записки історичного факультету / Одеський національний університет імені І. І. Мечникова – Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2012. – Вип. 23. – С. 159-185.
36. Лозовий В. С. Поділля в період гетьманату. Навчально-методичний посібник. – Кам'янець-Подільський: «Медобори», 2007. – 36 с.
37. Лозовий В. С. Селянські органи влади після гетьманського перевороту // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2012. – Том 21. Історичні науки. – С. 283-293.

38. Луговський О. Формування збройних сил Української держави (1918 р.). Організаційні аспекти / О. Луговський // Військово-історичний альманах. – 2004. – Число 1 (8). – С. 4-19.
39. Мартынов А. Мои украинские впечатления и размышления. – М.-Петроград: Государственное издательство, 1923. – 75 с.
40. Міняйло А. Життєпис одного бійця // Комсомольське плем'я. – 1968. – 6 липня. – С. 3.
41. Нариси історії Вінницької обласної партійної організації / Ю. В. Бабко, М. Л. Бабій, В. Д. Бовкун. – Одеса: «Маяк», 1980. – 343 с.
42. Олійник С. В. Боротьба з гетьманським режимом на Поділлі в 1918 р. // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції. (22-23 листопада 2007 р.) – Т. 2. – Кам'янець-Подільський, 2007. – С. 22–31.
43. Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 р. – грудень 1920 рр.): Документи і матеріали. – Вінниця: Вінницьке газетно-книжкове видавництво, 1959. – 488 с.
44. Подільські губернiальнi вiдомостi. – 1918.
45. Республiканськi вiсти. – 1918.
46. Сайн-Витгенштейн Е. Н. Дневник 1914-1918. Подгот. к печати М. Разумовская. – Париж: YMCA-PRESS, 1986. – 302 с.
47. Скоропадський П. Спогади. Кiнець 1917 – грудень 1918. – Киiв-Фiладельфiя: АТ «Книга», 1995. – 496 с.
48. «Скоропадского я знал с малых лет». Воспоминания графа Д. Ф. Гейдена. Публикацию подготовил к. и. н. А. С. Пученков // Исторический архив. – 2012. - № 3. – С. 144-160.
49. Слизький І. Ф. Народні повстання на Поділлі проти німецьких окупантів у 1918 р. // Матеріали другої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів: «Каменярь», 1968. – С. 35-41.
50. Слово Подолии. – 1918.
51. Східне Поділля в добу Центральної Ради та гетьманату П. Скоропадського (березень 1917-грудень 1918 р.): Збірник документів та матеріалів / Упоряд. К. Завальнюк, Т. Стецюк. – Вінниця: О. Власюк, 2008. – 208 с.
52. Тимошук О. В. Охоронний апарат Української Держави 1918 р. (квітень-грудень) – Харків: Вид-во Університету внутрішніх справ, 2000 – 464 с.
53. Ткач Т. З повстання в 1918 р. (Спогад) / Т. Ткач // За Україну. – Каліш, 1921.- Ч. 6-7. – С. 23-24.
54. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОУ. – Ф. 1216. – Оп. 1. – Спр. 76.
55. ЦДАВОУ. – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 3.
56. ЦДАВОУ. – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 9.
57. ЦДАВОУ. – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 44.
58. ЦДАВОУ. - Ф. 1793. - Оп.1. - Спр. 94.
59. ЦДАВОУ. – Ф. 2311. – Оп. 1. – Спр. 119.
60. ЦДАВОУ. – Ф. 2311. – Оп. 1. – Спр. 139.
61. Чебан І. Слава Героям громадянської війни! За владу Рад. // Бюлетень округового виконавчого комітету Могилівщини. – Могилів-Подільський, 1927. - № 18. – С. 62-63.